

חיינו בתוך פאזל אינטליגנטי אקטיבי רב-מחדי

מיכאל לאב

הקדמה

במאמר זה, קוראים יקרים, אנסה לעורר את סקרנותכם האינטלקטואלית, להתבונן מנקודת מבט לא שגרתית – במקריות – בסבך המאורעות האופף אותנו.

מהי עמדתנו – האם סבך המאורעות מעניין אותנו? חשוב לנו?

תשאלוני, בוודאי: "האם המקריות חשובה עד כדי להצדיק בה דיון רציני?" הבה ננסה לחשוב, עד כמה מהלך ההיסטוריה של הפרט והכלל תלוי, מלבד כמובן בבחירה החופשית של הפרט והכלל, גם בסבך המאורעות המקרי?? – באשר לפרט: אם נחשוב על עצם הווייתנו, נמצא ש"נבחרנו" מתוך מיליוני זרעונים אחרים. נחשוב עד כמה ההתוודעות אל בן/בת זוגנו או מציאת מקום עבודתנו, היתה תלויה במקרה ובגורמים אחרים, מלבדנו. ובאשר להשפעת המקריות על חיי הכלל: מה עצר את התקדמות צבאות מצרים וסוריה במלחמת יום כיפור לאחר פריצת קו ההגנה היחיד? ובתאריך המתוכנן לפלישת ארה"ב ואנגליה לחופי צרפת במלחמת העולם השנייה, פרצה סערה עזה, ואילולא הפוגה בת 72 שעות בין סערה ביים לחברתה, היתה הפלישה נדחית בחודש משיקולי גאות ושפל, או אף מתבטלת. וגם פלישת גרמניה לרוסיה נכשלה, עקב חורף שהיה קר בהרבה, והגיע מוקדם בחודש, מהרגיל. עד כמה מהלך ההיסטוריה היה שונה, אילו מספר אנשי מפתח בהיסטוריה לא היו נולדים, או היו יורדים מעל הבמה טרם זמנם?

האם חשבנו על הפוטנציאל של סבך המאורעות בידי מי שיכול לארגנו?

האם ניתן לומר, כי בדומה למכונית היכולה לנוע רק בגבולות מערכת הכבישים, כך יוצר סבך המאורעות מעין מערכת נתיבים שאינה ידועה לאדם מראש, ואשר בגבולותיה יוכל לנוע הרבה יותר בקלות מאשר מחוצה לה? הרי זה מעין מבוכ. אלא, שאדם המנסה לנווט בתוך מבוכ, מודע בכל רגע הן למטרתו, שהיא בדרך כלל או מרכז המבוכ או פתח היציאה, והן לכך שהמבוכ תוכנן במיוחד על מנת להשפיע על מהלכיו. האם, בדומה למבוכ, גם סבך המאורעות מתוכנן על מנת להשפיע על מהלכינו? האם כשם שאנו מודעים למטרותינו, אנו מרגישים גם צורך להתבונן במהות סבך המאורעות המקרי? האם אנו שואלים את עצמנו בכל רגע, עד כמה ייתכן שהוא מתוכנן?

אנו מנווטים את מהלך חיינו לפי המטרות שאנו מציבים לפנינו. כנהג, המתמרן את מכוניתו בהתאם לתנאי הדרך, על מנת להגיע למחוז חפצו. כשם שנהג לא ינסה לנהוג אל מחוץ לגבולות הכביש ודרך קירות בתים, כך אנו מתחשבים בכל הקורה סביבנו ובכל הקורה עמנו: נשאר בבינתנו

כשאנו חולים, נמתין לאוטובוס הבא אם איחרנו את הקודם, וכדומה. אך נשאלת השאלה, האם אנו מנסים יום ויום ושעה שעה להתבונן במקריות? לחקור האם יתכן כי חלק מה"מקרים" או אף כולם, מתוכננים ומאורגנים עבור המעורבים בהם, ע"י ישות אינטליגנטית? עד כמה הקב"ה מתפקד כבמאי, המפיק ומביים לפרטי פרטים את כל הקורה בסרט?

סבך המאורעות - 100% מקרה? 100% תכנון? משהו באמצע?

מכיוון שהשפעת סבך המאורעות על הפרט והכלל כה חזקה, הבה ננסה לחקור, האם מנקודת השקפה יהודית ניתן לברר ולהסיק מסקנות בנידון: האם הקב"ה "מתכנן" חלק קטן מ"סבך המאורעות"? ואולי חלק גדול? ואולי את הכל?

שאלות, שאלות

אם נקבל שהקב"ה משתמש במקריות כדי להשפיע עלינו - מהן בכלל מטרותיו של הקב"ה? האם כולן או חלקן הן קבועות/מתחדשות/משתנות? מה "תפקידה" של המקריות? האם ישנם שיקולים ראשיים נוספים המעורבים ומשפיעים? האם הקב"ה מגביל את התערבותו על ידי קביעת כללים מסוימים להם הוא "מציית"? היש יוצאים מהכלל? עד כמה יש לאדם "יד חופשית" והשפעה עצמאית?

איזכורים בתנ"ך של תכנון והשגחה צמודה מול מקריות, במהלך ההיסטוריה

כדי להתחיל לבחון את המקריות, נשאל תחילה את עצמנו: האם היו תקופות בהיסטוריה בהן ידוע לנו כי לא היתה מקריות? האם התורה עצמה מספרת לנו, עד כמה מהלך ההיסטוריה מתוכנן? אם נתחיל מבראשית - בששת ימי הבריאה לא היתה מקריות, הכל נעשה לפי הוראה מלמעלה! אך יש שינויים אשר נראה כי לא נצפו מראש: האדמה לא הוציאה "עץ פרי עושה פרי", אלא "עץ עושה פרי". מיד לאחר בריאת האדם, מגלה הקב"ה בעיה: "לא טוב היות האדם לבדו", ומחליט ליצור גם אשה. הזוג הצעיר מקבל מהקב"ה משימה: לעבוד בגן עדן ולשמרו. לאחר ששת ימי הבריאה פוסק הקב"ה להתערב ישירות. אך כבר תוך יום קורית תקלה: האדם אוכל מעץ הדעת. הקב"ה נאלץ שוב להתערב ישירות, וגוזר שעל האדם יהא לעבוד קשה כדי לאכול. לאחר "הרהור נוסף" מוסיף הקב"ה ומחליט: האדם יגורש מגן עדן. אחרי כן, "עולם כמנהגו נוהג" ואין אזכור של תכנון ו/או התערבות מצד הקב"ה, אלא בדילוגים של שנים ארוכות, כגון: קין והבל, המבול, בחירת אברהם והדרכתו, נבואת "גר יהיה זרעך בארץ לא להם... ואחרי כן יצאו ברכוש גדול". שינוי מעניין מתרחש כאשר מכריז הקב"ה על ישראל כעם ומוציאם ממצרים על מנת להכניסם לארץ ישראל: משך 40 שנה ישנו תכנון והשגחה צמודה של הקב"ה, כולל מעמד "מתן תורה" ו"דו שיח" שוטף עם משה, עד כיבוש הארץ בידי יהושע. יש כאן מעין חזרה על הנהגת הקב"ה משך ששת ימי הבריאה! לאחר מכן, משך כ-8000 שנה של תקופת השופטים, שמואל, מלכות בית דוד

ועד גלות בבל ובניית בית שני, שוב "עולם כמנהגו נוהג". אין "נוכחות" צמודה של הקב"ה, אך שלא כבתקופה עד יצירת עם ישראל, יש רצף די סדיר של נביאים ונבואות, שאחת האחרונות היא הנבואה שנתקיימה כי גלות ראשונה תארך שבעים שנה. מאז ואילך, משך כ 2500 שנה, עד היום, שוב "עולם כמנהגו נוהג". אך הפעם יש חידוש גדול: הנבואה, צורת התקשורת הישירה עם הקב"ה, פסקה כליל!

האם ניתן להסיק כי בשתי תקופות ההנהגה הצמודה, שימשה היא אך ורק כדי "להכניס למסלול" את העולם ואת עם ישראל, אך המצב היציב אליו חותר הקב"ה הוא: "עולם כמנהגו נוהג"? האם הקב"ה שואף למינימום התערבות גלויה? האם הפסקת הנבואה מאז תחילת בית שני, ה"נתק בתקשורת", מוכיח לא על ירידת הדורות אלא אדרבה – על הצלחה? על התבגרות? בכך שאין עוד הכרח בהתערבות גלויה? מדוע שואף הקב"ה "להסתתר"? האם רק כדי שלא ייגרם נזק? ואולי, ההסתתרות היא דוקא המטרה הראשית בסדר הבריאה, ורק כך תוכל הבריאה למלא את המוטל עליה מאת הקב"ה?

האם מהלך ההיסטוריה מאז תחילת בית שני ואילך, מתוכנן בכלל, או לא? התנ"ך אינו מספק לנו מידע מפורש, מלבד נבואות כלליות על שכר ועונש ועל אחרית הימים, ונבואות סתומות בספר דניאל. ועד כמה נתן/נותן/ייתן הקב"ה לאדם לקבוע בעצמו את מהלך ההיסטוריה?

האם הקב"ה מנהיג איכשהו את העולם מאז? אם הקב"ה מנהיג מאז ועד היום, הניתן להסיק מהתנ"ך מהם האמצעים בהם משתמש הקב"ה לצורך ההנהגה?

הקשר בין סבך המאורעות להנהגת הקב"ה את העולם

נראה כסביר, שאם וכאשר מנהיג הקב"ה את העולם ללא התערבות גלויה, מבצע הוא זאת על ידי שימוש במקריות, אם ככלי בלעדי או לפחות ככלי עיקרי. מתעוררת השאלה: האם נוכל להבין את האחד ללא השני?

הנהגת הקב"ה את העולם – לפי שכר ועונש? או יותר לפי מטרות?

מקובל בפשטות להניח, כי הנהגת העולם היא בעיקר לפי שיקולי שכר ועונש. משך שתי תקופות ההנהגה המתוכננת במלואה היתה לכאורה לשיקולי ה"שכר ועונש" השפעה גדולה: חטא עץ הדעת, וכן עונשים רבים משך שנות המדבר. אך נשים לב, כי השכר והעונש שימשו רק ככלי עזר להשגת מטרה עיקרית: יצירת העולם וכן עם ישראל, ו"הכנסתם למסלול". האם ניתן ללמוד מכך, כי שיקולי שכר ועונש נעשים גם בפני עצמם, כשאינם בעצם משרתים למימוש מטרה חשובה יותר? האם יש הבדל בין תקופות ההשגחה הצמודה, לבין התקופות של התערבות גלויה מפעם לפעם, ולבין התקופה מאז ועד היום? הרי מוכרת התלונה הנצחית: "צדיק – ורע לו, רשע – וטוב

לו!?" האם באחוז ניכר אין נעשים שיקולי שכר ועונש? האם יש קריטריונים נוספים ואולי חשובים יותר? האם הקריטריונים קבועים או משתנים?

קווים מנחים נוספים בהנהגה: השגחה פרטית ובחירה חופשית

במחשבה היהודית ישנן בין היתר שתי אקסיומות בסיסיות באשר להנהגת הקב"ה: הצורך להשיג **השגחה פרטית** והצורך לאפשר לאדם **בחירה חופשית**. לפי קו המחשבה של הרמב"ן, וכמוהו רוב חכמי היהדות, ישנה השגחה פרטית מלאה על כל הקורה עם כל אדם ואדם, ללא יוצא מהכלל. אין הכוונה שיקרה רק טוב, אלא שכל מה שקורה סביב כל אדם, מושגח ו/או מנוהל מלמעלה. אין "מקרה" שאינו בשליטה.

בחירה חופשית – הבעייתיות בהגדרתה מול הגדרת ידיעת הקב"ה את העתיד

הערה: המובאות בקטע זה לקוחות ברובן מהספר: "חופש הבחירה בהגותו של רבי אברהם אזולאי".

בעיה תיאולוגית ידועה, היא, הגדרת יכולת הבחירה החופשית לאדם, מול הגדרת ידיעת הקב"ה את העתיד.

לדעת **רבי חסדאי קרשקש**, הקב"ה הוא סיבת כל הסיבות. לכן כל הדברים מחוייבים ומוכרחים, ולמעשה, אין בחירה חופשית כלל. גישה זו נקראת ה"גישה הדטרמיניסטית" על שם שהכל נקבע מראש. לא אתייחס כאן איך הוא מצדיק שכר ועונש. דעה דומה מביעים המהר"ל והרב צדוק הכהן.

הרמב"ם ורבי אברהם אזולאי, מנסים "לחיות עם הסתירה": כדי לא לייחס לקב"ה כל אי יכולת שהיא, נאמר, שהקב"ה יודע את העתיד במלואו, ואזי ידוע מראש, מה יבחר כל אדם בכל עת. כדי לנמק את אחריות האדם למעשיו, נאמר, שלאדם יכולת בחירה חופשית מלאה, ללא הכרח כלשהו מהקב"ה. הם מנסים להתמודד ולהסביר, מדוע שלא תהא סתירה בין שתי הקביעות הנ"ל.

ניתן להקשות על שתי השיטות הנ"ל, מן הכתובים. למשל, דבר ה' לאברהם אחר העקדה: "עתה ידעתי כי ירא אלוקים אתה". דבר ה' למשה: "והיה אם לא יאמינו לקול האות הראשון... והיה אם לא יאמינו גם לשני האותות...". וכן ביציאת מצרים: "כי אמר אלוקים פן יינחם העם", החלטות ה' להעניש את ישראל עד אשר משה מפייסו, ועוד הרבה.

רבי רפאל ברדוגו (בספריו "מי מנוחות" על התורה) סובר, שאמנם ישנם בעתיד מאורעות שהקב"ה מחייבם מראש, אך לגבי יתר פרטי העתיד, גזר הקב"ה מראש שיהיו אפשריים, ואין בכך כל חסרון בקב"ה. לדעתו, העניק הקב"ה לאדם יכולת בחירה חופשית מלאה: "**ענין צדיק ורשע, שגזרה חכמתו שיהיה בבחירת האדם – זה לא תופס ליבו [של הקב"ה] שום ידיעה קודם היותו, שאם**

יהיה [בחירת האדם] נגבל בידיעה, **אינו בבחינת אדם**". הוא מוכיח, שגם הרמב"ם סובר שאי ידיעת העתיד האפשרי אינה חסרון בקב"ה, שכן הרמב"ם לא כלל ב"ג העיקרים אמונה שהקב"ה יודע את העתיד האפשרי, לעומת האמונה שהקב"ה יודע מחשבות [ובכך יודע את כל ההווה כולו], שאותה כן כלל. ר' רפאל ברדוגו סובר שבדבר האפשרי לא תתכן ידיעה מקודם היותו, מפני שהם שני הפכים [האפשרי, והידיעה]. הוא גם יוצא נגד מספר מאמרי חז"ל שמובנים כרמב"ם: "אם נאמין בכך [שהקב"ה גזר לדעת את האפשרי], נחלש כח התורה, וח"ו נברא העולם לריק אחר שה' צופה עתידות". הוא מסכם באופן קיצוני: "זאת האמונה [שהקב"ה נתן לאדם בחירה חפשית מלאה, ובכך גזר שיהא עתיד אפשרי, שאין הקב"ה יודעו מראש] מתוקה מדבש ונופת צופים, כי לא תיתכן ידיעה בדבר האפשר כלל. והיפוכה, היא סתירת התורה כולה בכללה, כי הוא סותר פינת הבחירה כולה". פעמים שהקב"ה מציין אומדנה סבירה על העתיד: דברי משה – "ידעתי אחרי מותי כי השחת תשחיתון" אינם קביעת עובדה, אלא חשש סביר. רק במקרים בודדים מיוחדים, כן משפיע הקב"ה על ליבו של האדם, כגון הקשחת לב פרעה משך חמש המכות האחרונות. רבי רפאל ברדוגו מביא מהרלב"ג ומרש"י סיוע לרעיון כי יש עתיד אפשרי, וכל עתיד אפשרי – מעצם הגדרתו אין הקב"ה יודעו מראש. **הרלב"ג**: "מעשה האנשים... הצד אשר הם בו אפשריים לא תתכן בהם הידיעה. שאם הנחנו שתתקיים בהם הידיעה, לא ייתכן שתהייה אפשריות. **רש"י**: על דברי ריש לקיש "אין מזווגין לו לאדם אשה אלא לפי מעשיו" מקשה הגמרא (סוטה ב' עמוד א): "והא אמר ר' יהודה אמר רב: ארבעים יום קודם יצירת הוולד, בת קול יוצאת ואומרת בת פלוני לפלוני?" ועונה הגמרא, כי מדובר בזיווג שני. רש"י מסביר את הקושיא: "מי הוי זיווג לפי רשע וזכות, והא מקודם יצירתם, שאין נודע רשעו וזכותו, מכריזין את זוגו? ואם תאמר הכל גלוי לפניו – הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים, כדאמר במסכת נדה דף ט"ז עמוד ב': מלאך הממונה על ההריון לילה שמו, ונוטל טיפה ומעמידה לפני המקום, ואומר לפניו: רבש"ע טיפה זו מה תהא עליה, גבור או חלש, חכם או טיפש, עשיר או עני. ואילו רשע או צדיק לא קאמר, כדר' חנינא, דאמר ר' חנינא: הכל בידי שמים, חוץ מיראת שמים. שנאמר: ועתה ישראל מה ה' אלוך שואל מעימך כי אם ליראה".

בחירה חופשית – איך נוציאה מן הכח אל הפועל? רבי יהודה אשלג (מחבר פירוש "הסולם" על הזוהר) בספרו "מתן תורה"

בפסקה זו אזכיר שאלה חשובה הנוגעת לענייננו, וראויה לדיון בפני עצמה: גם אם לאדם יכולת בחירה חפשית מלאה, עדיין, הרי יבחר בהתאם לאישיותו. ואישיותו – יסודה בתורשה, והמשך בנייתה נעשה על ידי אינטגרל מצטבר של השפעות סביבה + מקרים חיצוניים (כמחלות, מצב כספי, טרדות שונות וכדומה) וצבירת הנסיון בתגובותיו אליהן. אז לכאורה, האדם אינו יכול "לנצל את זכותו" לבחירה חפשית: מה רישעו אם עשה רע ומה צדקותו אם עשה טוב, הרי בחירתו בטוב או ברע היא תוצאה המתחייבת מאישיותו הנוכחית, אשר תהליך בנייתה נעשה אוטומטית?

שאלה זו מוצגת ע"י רבי יהודה אשלג בספרו "מתן תורה". על כן הוא מסיק שבחירתו החופשית של האדם, אשר עליה יידון לזכות, היא, אם מדי פעם יבחן וישפר את "סביבתו"! כגון בחירת חברים, ספרים, בית ספר, מקום מגורים, מקום עבודה וכדומה. רק כך ביכולתו להשפיע ישירות על התהליך האוטומטי של בנין אישיותו, ובעקיפין על בחירותיו בעתיד: "לכן המתאמץ בימי חייו, ובוחר בכל פעם בסביבה טובה יותר, הרי הוא ראוי לשבח ולשכר. וגם כאן, לא מטעם מחשבותיו ומעשיו הטובים, אשר יבואו לו בהכרח בלי בחירתו, אלא מטעם התאמצותו לרכוש לו סביבה טובה, המביאתו [על ידי המשך בניית אישיותו], לידי המחשבות והמעשים האלו. וזה שאמר רבי יהושע בן פרחיה: "עשה לך רב וקנה לך חבר". וכן הבין רבי יוסי בן קיסמא (משנה, אבות פרק ששי) שאמר, שגם אם יתנו לו כל כסף וזהב שבעולם, לא יגור אלא במקום תורה. כי רק בדבר הזה, דהיינו בחירת סביבה וכן ספרים כנודע, מתמצה יכולת התערבות האדם! מכאן ואילך, המשך התפתחות אישיותו מוטל בידיהם כחומר ביד היוצר!"

קו המחשבה שלי בנושא תפקיד המקריות בשילוב עם השגחה פרטית ובחירה חופשית

אני מצדד בדעות הרמב"ם והרב רפאל ברדוגו **שלאדם יכולת בחירה חופשית מלאה ללא כל מגבלה**. לדעתי, העניק הקב"ה לאדם יכולת בחירה חופשית, לא רק כדי שיהא זכאי על מעשיו לשכר או לעונש, אלא גם, ואולי אף בעיקר – כדי שהאדם יוכל להגיע לשיא יכולתו! האדם מטבעו יוכל לבטא את עצמו ולהגיע לשיאים, רק אם הוא פועל מרצונו החופשי לחלוטין, ולא מתוך הכרח. הבה נשאל את עצמנו: מדוע ממציאיים ואמנים יוצרים, הם בדרך כלל עצמאיים, ולא שכירים? אם נסקור את המגיעים להישגים גבוהים מכל סוג שהוא, האם לא ניווכח, כי למעשה, או אף להלכה, "אין להם בוס על הראש". ניווכח כי זה עקרון כללי: ביטוי עצמי בשיאו, "הולך יחד", רק עם עצמאות רבה ככל האפשר, ושלטון קטן ככל האפשר. נשים לב גם לצעירים, אשר בדרך כלל מתחילים לבטא את עצמם מבחינת אישיות ויכולת, רק לאחר הגיעם לבגרות, ויציאתם מרשות הוריהם, וממסגרת בתי הספר המוטלים כחובה. סיבת הדבר היא כנראה קשורה במידת החופש של האדם: מכיוון שנשמת האדם היא חלק אלוקי ממעל, אין היא מסוגלת לפעול היטב כשהיא נשלטת. רק בהריחה את ריח העצמאות, מתחילה היא "לפרוח". רוח האדם היא חופשית! הקב"ה חפץ בכך, כי אף הקב"ה אינו יודע מה ייצור האדם, ולכן כל התערבות "מפורשת" אי אפשר יהא לעולם לדעת איזה נזק היא עלולה לגרום! האם מסיבה זו סרב הגר"א בעקשנות, לפי המסופר עליו, לקבל כל עזרה ממלאך בלימודו?

אני מבקש להציג גישה כוללת, לפיה, סבך המאורעות – הינו למעשה מתוכנן בדקדקנות ע"י הבורא. אך המקריות הנראית לנו, חיונית, עקב שני העקרונות הנ"ל: מצד אחד, חפץ הקב"ה להנהיג את העולם, ואף בהשגחה פרטית. אך מצד שני, לכל אדם חייבת להיות בחירה חופשית. ללא בחירה חופשית, איך יבטא עצמו בשלמות? ללא בחירה חופשית, על מה יהא זכאי לשכר או לעונש? האם הבחירה בטוב או ברע, חייבת גם להיות עם 50% שיקולים לכאן ולכאן? אחרת, תהא לאדם הטענה, שאילו היה יותר חכם/טיפש, עשיר/עני, או שאילו היה נולד בתקופה אחרת, היה צדיק יותר, בעוד

על הקב"ה לספק "הזדמנות שוה" לכל? האם לכן גם "מסתתר" בורא העולם מאז תחילת בית שני? בתקופה העתיקה יצר "עבודה זרה" היה חזק מאד. התגלויות הקב"ה וכן גם ניסים גלויים היו נחוצים, כדי לאזן 50% שויון בבחירה. אך מעת שנחלש יצר עבודה זרה בבית שני, כל התגלות של הקב"ה, תפר את האיזון.

אם כן, יובן מדוע יש צורך במקריות: הקב"ה רוצה לממש את מטרותיו וכן השגחה פרטית, מבלי לפגוע כהוא זה ביכולת הבחירה החופשית של האדם. **לאדם יש יכולת בחירה מלאה והקב"ה אף אינו יודע מראש מה יבחר האדם.** לכן, ברצות הקב"ה שמשוה מסוים יתרחש לאדם מסוים או להרבה אנשים, יגרום הקב"ה שהדבר ייגרם בדרך הטבע וכאילו במקרה. אם ברצון ה' שמעשים מסוימים ייעשו ע"י אדם מסוים או אנשים מסוימים, אין הוא מוכרח "לכוונן" את רצונו של האדם ולפגוע אגב כך בעצמאות שהוא עצמו העניק לו – הקב"ה הוא כל יכול! הוא משיג זאת, ע"י ארגון סבך המאורעות המקריים כביכול, המציגים לאדם אופציות מסוימות, ותנאי סביבה מסוימים.

האדם מטבעו מקבל את תנאי הסביבה, כ"מקרה מוחלט שאין למי להגיש עליו ערעור", כ"עובדה מוגמרת שאין להרהר אחריה". כך הוא לא ירגיש שהוא "מתומרן". הסיבה שהאדם אינו מרגיש כל פגיעה ביכולת הבחירה החופשית שלו, למרות שהוא מוכרח להתחשב בכל הקורה סביבו, היא, בגלל שאין הוא חושד בקיומה של אינטליגנציה "מאחורי" המאורעות. אם ירגיש האדם מעבר לכל ספק, שיש התערבות חיצונית, שיד הקב"ה בדבר, ישוכנע האדם במידה ניכרת בקיומו של האל, ייפגע עקרון הבחירה החופשית, תיפגע העצמאות ויכולת היצירה.

דוגמה לקיום אשליית שליטה

אנסה להדגים את אפשרות ניווט מהלך החיים ע"י הקב"ה, תוך מתן בחירה חופשית לאדם, ותוך יצירת אשליה לאדם, כי הוא בשליטה מלאה על מהלך העניינים:

אדם הנע במטוס, ספינה או רגלי, יכול לפנות לכל כוון. הוא מרגיש שיש לו יכולת בחירה חופשית להיכן ינוע. במכונית, לעומת זאת, הוא מוגבל בהרבה – תוואי הכביש, מכוניות אחרות, פקקים וכדומה. והנה, למרות שהוא מוגבל, לא יראה בכך הנהג פגיעה ביכולת הבחירה החופשית שלו את מהלך נסיעתו! מדוע? מכיוון שאינו מייחס את המגבלות הקבועות או המופיעות מדי פעם, לאינטליגנציה כל שהיא! אותו אדם, אם הוא משחק בסימולטור ממוחשב, מודע היטב לכך שלמרות ההגה והדוושות שהפעלתן נתונה לבחירתו החופשית המלאה, שליטתו המוחלטת על נתיבי ומהירות נסיעתו היא אשליה. המחשב, הוא השליט האמיתי, עקב יכולתו ליזום שינויים והפרעות, על מנת לדוגמא, לעכב את האדם או לאלצו שלא לעבור בנתיב זה, או לעבור דוקא בנתיב אחר. אז מדוע בחיים האמיתיים, אנו מרגישים שיש לנו יכולת בחירה חופשית מלאה, למרות מגבלות וצרכים המופיעים מדי פעם ומשפיעים על שיקולינו? – כי איננו מבחינים בכל ישות אינטליגנטית!

אנו מניחים שאין ישות אינטליגנטית מאחרי המקריות, ואם אין כאן כל כוונה, מדוע שנרגיש פגיעה ביכולת הבחירה החופשית שלנו?

טענתי היא, שמן הראוי לנו כיצורים חושבים, לבחון עד כמה באמת אנו עצמנו הם השולטים בחיינו – 100%? 90%? 50%? ואולי רק 10%? ואולי קרוב לאפס? ברור שאנו משתדלים להיטיב את חיינו, וברור שאנו נוחלים גם הצלחות, גם כישלונות וגם "באמצע". אך הבה לא נתנהג כעכברים המתרוצצים במבוך, בלא לתהות למשל, האם משהו משחק ומזיז את קירות המבוך מדי פעם? אולי זה מפחיד להניח שמישהו "מושך בחוטים" ו"משחק" בנו, אך האם עדיף להטמין את ראשנו בחול?

פאזל N ממדי

ידועה השאלה ששאלה מטרוניתה אחת ברומי את אחד מחכמי ישראל (מדרש רבה ויקרא פרשה ח' פסקה א'): "אם אלוקים כל כך חכם שברא את כל העולם בששה ימים, מה עושה הוא מאז? הרי לא סביר שמוכשר כזה ישב ויתבטל?" התשובה שקיבלה היא: "הקב"ה מזווג זיווגים" – זאת אומרת, שתמיד כשאנו רואים זוגות מתחתנים, הדבר מתקיים הודות לפעולת ה' "מאחרי הקלעים", על מנת לאתר בני זוג המתאימים זה לזו, ולהפגישם בנסיבות מתאימות. פקפקה אותה גברת האמנם נדרשת חכמה רבה לכך. שידכה בעצמה תוך יום אחד בין כל שפחותיה ועבדיה, נכשלה כשלוך חרוץ, והודתה שהדבר אכן מסובך.

טענתי היא, שניתן להרחיב ולומר, כי התשובה המלאה לשאלת המטרוניתא, היא, כי מאז בריאת העולם ועד עתה, הקב"ה שהינו כל יכול ואין דבר הקשה לו, עוסק (בין היתר...) בארגון כל סבך המאורעות סביבנו, על מנת שישפיע בו זמנית למען כל מיני מטרות. הן מטרות לטווח ארוך מאוד, כמאמר חז"ל: "בעוד האחים עסוקים במכירת יוסף, יעקב מתאבל ויהודה מתאלמן, דואג ה' לברוא אורו של משיח", והן מטרות לטווח קרוב. הן מטרות בחיי הפרט, הן מטרות בחיי הכלל, ואולי עוד מטרות שאיננו יכולים לשער. כאשר האדם, אמור לא רק שלא "להרגיש" בהשפעה נסתרת זו, אלא גם לא נגרע כהוא זה, מיכולת הבחירה החופשית המסורה לו.

ברור שמטרות הקב"ה בחיי הפרט והכלל רבות הן מאד. ברוב המקרים בעולם, כל מקרה משרת בו זמנית אנשים רבים ומטרות רבות, במישורי התרחשויות ואירועים שונים. ניתן לדמות זאת להרכבת פאזל N ממדי ענק שבענקים, שכל חלקיו מתאימים זה לזה באינסוף מישורים בו זמנית. והכל צריך "לנגן בהרמוניה" ולהיות מתוזמן בדיוקנות. על הקב"ה לארוג כל הזמן, יום ויום ושעה שעה, את רשת מאורעות העולם המהווה את תנאי הסביבה בה יפעלו הבריות, והכל צריך גם להתאים עכשיו, וגם לאפשר פוטנציאל של שינויים נדרשים למקרה שאנשים מסוימים בבחירתם החופשית יפעלו כך או כך, שהרי גם לקב"ה לא ידוע מראש מה תהא בחירתם.

סבך המאורעות – זה הפאזל. זו הרכבה, שמתרחשת כל רגע, ומשתנה כל רגע, על מנת לאפשר קידום ענייני הפרט והכלל בהתאם לקווים עיקריים של תכניות כלליות לכלל ולפרט, בהן חפץ הקב"ה, תוך התאמה דינמית לתגובות בני האדם, לבחירותיהם בכל רגע ורגע. גם התכניות עשויות להשתנות, בהתאם לפעולות הנוכחיות של בני האדם. הפאזל הוא דינמי ואדפטיבי, ובין קירותיו ה"מתוכנתים" והדינמיים מנווט כל אחד מאתנו את ספינת חייו...

מכיוון שהקב"ה נותן לאדם בחירה חופשית, אם מטרה מסוימת דורשת פעולות מסוימות מצד האדם, ארגון הסביבה אמור לסייע בכך מבלי לפגוע כלל בעקרון הבחירה החופשית. אם האדם בבחירתו לא יפעל כצפוי, יהיו מקרים נוספים לאותו אדם, לשם העמדתו בפני יכולת בחירה בתנאים מגבילים יותר, מתוך ציפיה שמא הפעם יבחר כצפוי. או, שסבך המקרים יאורגן בהמשך כך שלאדם אחר תינתן ההזדמנות! נזכור נא את דברי מרדכי לאסתר, בהזהירו אותה מה עלול "לקרות" אם לא תנצל בימים אלו את ההזדמנות לגישה ישירה אל המלך אחשוורוש, ואף במחיר סיכון חייה, על מנת לבקש על היהודים: "כי אם החרש תחרישי בעת הזאת, רווח והצלה יעמוד ליהודים ממקום אחר, ואת ובית אביך תאבדו. ומי יודע אם לעת כזאת הגעת למלכות?!". לפי המדרש, מרדכי ניתח את סבך המקרים: "ובכל יום ויום מרדכי מתהלך לפני חצר בית הנשים". אמר מרדכי: לא לחינם עלתה בצדקת זו שנתפסה במשכב הערל הזה, אלא, שעתידה היא לעמוד לישראל ביום צרה. מרדכי הבין את האופן בו ה' מנהיג את העולם! למעשה, מגילת אסתר עצמה נכתבה, בין היתר, על מנת לפרוש לפנינו בבירור מפרספקטיבה, את כל הפאזל הזה, הנמשך על פני 12 שנים.

הרי הקב"ה אינו פוחד, אז מדוע הוא מעדיף הסתתרות מוחלטת?

תשאלוני, בודאי: "מה רע אם ה' יבטא בפירוש את רצונו באיזו דרך נלך?" הבה נזכור את נסיונותיו החוזרים ונשנים של הקב"ה להניא את בלעם מללכת אל מלך מואב על מנת לקלל את ישראל, נסיונות שנעשו הן ע"י דיבורים מפורשים, הן ע"י "שביתה איטלקית" של האתון, והן ע"י מלאך. משהו עזר? נזכור גם את מרי בני ישראל במדבר למרות איסורים מפורשים והתראות בלי סוף מהקב"ה וממשה. הניתן להסיק מכך שאם באמת רוצים להשיג משהו מהזולת, עדיף שלא להסתכן בהתנגשות רצונית? האם זה לא אפקטיבי, כי נפש האדם לא תוותר במפורש על עצמאותה? האם הפסקת "צ'ופר" הנבואה מאז בניית בית שני ועד היום, וההסתפקות בהכוונה נסתרת באמצעות "סבך המקרים", היתה, מלבד סיבות שצוינו לעיל, גם הכרחית, כי המשך הנבואה אולי מביא יותר נזק מתועלת? לאחר שכל נביאי בית ראשון לא הצליחו להשפיע על המלכים או העם ולמנוע עבודה זרה, שחרור עבד עברי וכדומה?

הניתן להסיק כי תימרון האנושות וכל אדם ואדם, בהתאם למטרות הקב"ה, בהשגחה פרטית, אך גם תוך מתן כבוד, עצמאות ויכולת בחירה חופשית לכולם, יכול להתאפשר, רק הודות לאשליית המקריות?

מובאות מהתנ"ך ומהפרשנים התומכות במהלך המחשבתי הנ"ל או חולקות עליו

לפי חז"ל, לא נכללו בתנ"ך נבואות שנאמרו לשעתן, אלא אך ורק נבואות שהמסר בהן הוא לדורות. נוכל להסיק שהמסרים הטמונים בתורה – על אחת כמה וכמה שכוונו לדורות! אחוז ניכר מהתורה, ובייחוד כל ספר בראשית, אינו הלכות – אלא סיפורים! על כורחנו, שבסיפורים אלו, למרות חזותם ה"תמימה", טמונים מסרים לדורות! מתעוררת השאלה: מהם המסרים המועברים בסיפורי התורה??

במדרש "בראשית רבה" (מובא ברש"י בפרשת "חיי שרה"): "אמר רבי אחא: יפה שיחתן של עבדי אבות לפני המקום [הקב"ה] מתורתן של בנים! שהרי פרשה של אליעזר – כפולה בתורה, והרבה גופי תורה [עיקרי תורה, כדיני שבת: ל"ט מלאכות] – לא ניתנו, אלא ברמיזה". נדמה לי, שהלקח המלא יותר, הוא, שהסיפורים הכתובים באריכות בתורה, אינם רק חביבים – בדברם על הולדת עם ישראל – אלא גם עשויים להביא תועלת רבה למתבונן בם, בהדגימם לנו איך מנהיג הקב"ה את העולם. ואולי טמונות בם עוד תובנות – כגון איך להתנהג, להקשיב ולדבר.

איך נבחין במסרים שכאלו? – אנו קולטים בקלות מסרים המועברים ע"י משפטים בודדים. ננסה "לכוון אנטנה", למסרים המועברים ע"י עניינים שלמים, או אף ע"י סיפור המתמשך על פני מספר ספרים בתנ"ך.

מובאות המוסברות בספרה של נחמה ליבוביץ – "עיונים בספר בראשית"

פרשת חיי שרה קטע [ה]:

על דברי אליעזר עבד אברהם:

ויאמר:

ה' אלהי אדוני אברהם

הקרה נא לפני היום...

מתעוררת שאלה: הייתכן, שמי שמאמין בה' ובהשגחתו, ומאמין שהוא הוא המכוון כל הנעשה, יאמין בקיומו של "מקרה"? וגדולה מזו – יבקש מה' **שיזמן** "מקרה"?!!

ר' שלמה דובנא בעל "הביאור", מסביר את המושג "מקרה" בתנ"ך:

"הקרה [נא לפני היום]: "כטעם **"הכן** חפצי לפני", וכן (בראשית כז, כ): **"כי הקרה** ה' אלהיך לפני". עד כאן מדברי האבן עזרא. והכלל: כל דבר שיארע לאדם, בהשגחה מאת ה', המסבב הסיבות, אל התכלית המכוון מאיתו יתברך.

לפי זה ניתן לפרש את דברי אליעזר כך: סבב אתה – שהנך אדוני הכל, ומסבב כל הסיבות – את השתלשלות העניינים, כך, שיקרה לי כזאת וכזאת. אמנם, לנו בני אדם, אשר טחו עינינו מראות, ייראה הדבר כמקרה, היינו כמשהו שאינו על פי תכנית, ולא על פי כוונת מכוון, כי אין אנו רואים את היד המכוונת, אך באשר ה' הוא המסבב הכל – אין דבר שהוא במקרה – כי הכל מכוון מאיתו.

למילה "מקרה", בשפה העברית שהיא שפת ההגיון התנכ"י, יש אם כך, בכוונה, משמעות כפולה, והפוכה:

המשמעות האמיתית היא מלשון "הכן חפצי לפני", דהיינו, להדגיש שהדבר נעשה בכוונת מכוון.

המשמעות המקובלת בחיי היומיום, היא הפוכה לגמרי: אין נראה הדבר במבט שאינו מעמיק – כאילו משהו שנעשה שלא על פי כל תכנית.

פרשת "וישב" קטע [א]:

פסוקי התורה:

וישלחו מעמק חברון ויבוא שכמה.
וימצאהו איש, והנה תועה בשדה, וישאלהו האיש לאמור: מה תבקש?
ויאמר: את אחי אנכי מבקש! הגידה נא לי: איפה הם רועים?
ויאמר האיש: נסעו מזה, כי שמעתי אומרים: נלכה דותינה.
וילך יוסף אחר אחיו, וימצאם בדותן.

הרמב"ן על המקום:

ויאריך הכתוב בזה, להודיענו, כי הגזירה – אמת, והחריצות – שקר! כי זימן לו הקב"ה מורה דרך שלא מדעתו, להביאו בידם. ולזה נתכוונו רבותינו באומרם, כי האישים האלה מלאכים, שלא על חינום היה כל הסיפור הזה, אלא, להודיענו כי (משלי יט, כא): "עצת ה' היא תקום".

באומרו: "הגזירה – אמת, והחריצות – שקר", מתכוון הרמב"ן, שבדומה לג'ודו וטאי צ'י, בהם, אינרציית התוקף מנוצלת לטובת המתגונן, כך בקביעת מסלול חיינו: עם כל השתדלותו, עשוי האדם "לתת גז" במטרה להזיז את עגלת חייו לכוון אחד, בעוד יתברר לו לאחר מכן, כי עם כל חריצותו בכיוון שבחר, התקדם מהלך חייו הודות לאותם מעשים שעשה, דווקא לקראת מטרה שונה לחלוטין, שהיא אשר הוצבה ע"י ה'! כל פעולות יעקב, יוסף והאחים, ואשת פוטיפר, חוללו דברים, שכולם קידמו במעין "שיתוף פעולה מלא", את גזירת הקב"ה על שעבוד בני ישראל בארץ לא להם, בעוד הם לא היו מודעים לכך כלל וכלל, ואף פעלו בחריצות מאינטרסים אישיים ומבחירה חופשית, בכוונה לחולל דברים שונים לגמרי!

פרשת ויגש קטע [ג]:
פסוקי התורה:

אני יוסף אחיכם אשר מכרתם אותי מצרימה.
ועתה, אל תעצבו, ואל ייחר בעיניכם כי מכרתם אותי הנה,
כי למחיה שלחני אלהים לפניכם.
וישלחני אלהים לפניכם, לשום לכם שארית בארץ, ולהחיות לכם לפליטה גדולה.
ועתה, **לא אתם שלחתם אותי הנה, כי האלהים...**

דברי יוסף מוסברים באמצעות הרמב"ם במורה נבוכים חלק ב' פרק מ"ח:

מבואר הוא מאד, שכל דבר מחודש, אי אפשר לו מבלי סיבה קרובה חידשה אותו, ולאותה
הסיבה, [גם לה יש] סיבה, וכך [הלאה], עד שיסתיים הדבר לסיבה הראשונה לכל דבר, כלומר
רצון ה' וחפצו. ולפיכך, פעמים נשמטים בדברי הנביאים כל אותן הסיבות האמצעיות,
ומיחסים לה' [את] אותה הפעולה, ואומרים שהוא יתעלה עשאה.

אמנם, רואים בני אדם עצמם, עושים מעשיהם מתוך רצונם וכוונותיהם. הם הפועלים, הם ההולכים
לקראת... והם המובילים לקראת... ואינם יודעים, שהם אינם אלא מובלים, בידי מי שמוליך ומביא
ומוביל כל אחד לתעודתו.

המדרש אומר, כי מגזירת שעבוד מצרים בברית בין הבתרים, ראוי היה שיעקב וביתו יירדו למצרים
אף נגד רצונם ואף בשלשלאות, אלא, שהקב"ה חייב את יעקב ולכן סיבב את ירדת יוסף תחילה,
כדי שיעקב יירד מרצונו ובכבוד. זאת אומרת, שמטרה יכולה להיות מושגת במספר דרכים. ע"י
המקרים, מנווט הקב"ה את האדם, לדרך העדיפה בעיני הקב"ה. יש גם תכנון מוקדם ו"בקרת
משוב" ב"זמן אמת": אם כתונת הפסים לא סכסכה מספיק, בא חלום. ועוד חלום. אם עברנו על
המידה ויוסף היה בסכנת רצח, נמנע הדבר הודות לרחמי ראובן, אשר לא רצה עוון שני על כתפיו.
אם נתעורר חשש שהאחים "יתקררו" ויחזירו את יוסף ליעקב, הנה באה "במקרה" שיירת סוחרים
שהעלו את יוסף מהבור, וכך "תומרנו" האחים למכרו לעבד. גם יוסף תומרן להציע ליעקב לרדת
מצרימה. מעמדו הרם וצרכי המלכות, לא איפשרו לו לעזוב את מצרים בלא להתעמת מול פרעה.
בדרך רבת שלבים זו התממשה גזירת הקב"ה על שעבוד בני ישראל בארץ לא להם! דרך פתלתלה,
הניתנת לפענוח רק מפרספקטיבה של זמן, לא תוך כדי התרחשות...

מובאות נוספות מהתנ"ך

כחוט השני, עובר מספר בראשית ועד מגילת רות וספר שמואל, סיפור יצירת בית דוד: החל מבנות
לוט, דרך תמר ויהודה, המשך ברות ובישי. גרם ה"מקרה" למעשה בנות לוט. גרם עוד "צירוף

מקרים" למעשה יהודה ותמר. אם רצון הקב"ה היה להביא את המלוכה ממואב, לכן (במדבר כז, ב) "נקום נקמת בני ישראל מאת המדינים" ולא ממואב. לכן היה "במקרה" רעב בארץ ומשפחת אלימלך התפתתה לרדת לחו"ל. אם היו נשארים למרות הרעב, המפגש היה מתרחש אולי כתוצאה ממלחמה. הקב"ה "מתכנן" מקרים. לאדם בחירה חופשית. אם לא יפעל כצפוי, יקרה "מקרה" נוסף, וחוזר חלילה, עד אשר תושג המטרה.

פרעה נדרש להכיר באלוקים ובמשתמע מכך – לשלח את בני ישראל מרצונו החופשי. תחילה סרב: "לא ידעתי את ה' וגם את ישראל לא אשלח". התורה מאריכה בסיפור התלבטויותיו של פרעה – אמנם עשר מכות נדרשו, אך בסוף הושגה המטרה: הוא שלח את בני ישראל, ומרצונו החופשי. מדוע הצורך ברצונו החופשי? אולי ללמדנו כי כשם שפרעה תומך, כך פועל ה' בהנהגת העולם.

ה' אשר הצילני מיד הארי ומיד הדב הוא יצילני מיד הפלשתי הזה" (שמואל א פרק י"ז) – אמר דוד: יודע אני שלא לחינם ניצלתי מחיות רעות אלו, אלא שלעתידי יבוא לי כיוצא בזה לתשועת ישראל, ואסמוך על זה ואצא. בכח נימוק זה גם הניע דוד את שאול לתת בידיו, הנער(!), את ייצוג עם ישראל כולו מול גוליית הפלשתי. וזה אחד משני צדיקים שניתן להם רמז, והרגישו ופעלו: דוד, ומרדכי (רש"י).

לדוד הבורח מאבשלום, נודע כי אחיתופל הצטרף למורדים. והרי עצת אחיתופל "כאשר ישאל איש בדבר האלוקים!" מיד התפלל דוד: "סכל נא את עצת אחיתופל, ה'". ומה "קרה"? חושי הארכי בא (במקרה?) להצטרף לדוד. דוד שלחו כ"גיס חמישי" אל אבשלום, על מנת לייעץ הפוך מאחיתופל. דוד היה כנראה מודע לדרך הנהגת ה', וזיהה את "חבל ההצלה" ששלח לו הקב"ה!

בכל המאורעות הנ"ל, מדוע מספר לנו התנ"ך, ובייחוד התורה, מה גרם לכל דבר? הרי התנ"ך הינו קצרן עד להדהים. אפשר היה לציין רק את העובדות, ולהתעלם מהגורמים להן? כנראה שבכך מלמדת התורה מסר לדורות: ראו, איך מנווט הקב"ה את עולמו באמצעות "מקרים", כך שמטרות, הן קרובות והן רחוקות, מושגות, בלא לפגוע ביכולת הבחירה החופשית של כל המעורבים. "מסר לדורות" – זאת אומרת, שעלינו להשתדל ולגלות דברים כאלה, גם בימינו אנו, הן בקורות את עצמנו ואחרים כפרט, והן בקורות הציבור והכלל, על מנת שנפיק תועלת מכך.

הרמב"ן

מלבד דבריו שהובאו בפיסקה הקודמת, מוסיף הרמב"ן בפירושו לתורה בסוף פרשת "בוא":

מן הניסים הגדולים המפורסמים, אדם מודה **בניסים הנסתרים**, שהם יסוד התורה כולה! שאין לאדם חלק בתורת משה רבנו, עד **שנאמין בכל דברינו ומקרינו, שכולם ניסים, אין בהם טבע ומנהגו של עולם, בין ברבים, בין ביחיד!**

לפי הרמב"ן, סבך המאורעות המקיפנו סביב סביב, שעה שעה, **כולו**, הינו פרי תכנון מוקדם ומוקפד. ישנה השגחה כללית ופרטית, עד לפרט האחרון. מכיוון שאין דבר שאין הקב"ה יכול לעשותו, ביכולתו לארגן את סביבתנו לפרטיה, ועדיין יראה הכל, כאילו נעשה שלא על פי כל תכנית וללא כוונת מכוון, כדי שנבחר את דרכנו בבחירה חופשית. כדי שתהיה לנו עצמאות מחשבתית, ונהיה אנו היוזמים והאחראים למעשינו. כדי שלא תהא התנגשות רצונות בין הקב"ה לבינינו. לפי הרמב"ן, תיאור שליטתנו במהלך חיינו, דומה לסימולטור מחשב בו נדמה לנו שהשליטה בידנו. רוב חכמי היהדות סוברים כדעת הרמב"ן. אני כאן רק מנסה להמחיש את משמעות הדברים ולהציגם במסגרת כוללת.

הרמב"ם

הרמב"ם ב"מורה נבוכים" חלק שלישי פרק י"ז, סובר שמקרים לטוב ולרע הקורים בעולם, אין ההשגחה מתערבת בעצם קיומם, ורובם קורים על פי מקרה מוחלט. לא בגלל אי יכולת הקב"ה, אלא בגלל חוסר צורך הגיוני בהשגחה פרטנית כל כך. רמת ההשגחה הפרטית עומדת לגבי כל אדם, ביחס ישר לשפע האלוהי הקיים עליו: "ההשגחה האלהית, לדעת, כפי שנראה לי, נספחת לשפע האלהי". לדעת הרמב"ם, אמנם, אין אדם מקבל שכר או עונש שאינו "מגיע" לו. לכן הוא סובר כי מבחינת שכר ועונש, זאת אומרת שלא ייעשה כל עוול, יש השגחה מוחלטת על כל אדם ואדם. לכן, לגבי פגעים ואסונות הבאים על האדם במקרה, ההשגחה לגבי הראויים להשגחה, מתבטאת בקביעה מי יהא מעורב ומי לא, ולגבי יתר האנשים – ככל שהם רחוקים משלמות, ייתכן שעונשים מסוימים ייגרמו להם שלא על פי תכנון מדויק, אלא ע"י עזיבת האדם המסוים או קבוצות מסוימות ביד המקרה, עד שיקבלו עונשם. ככל שהאדם שלם יותר, והשפע האלוהי עליו רב יותר, דעת הרמב"ם בנושא ההשגחה הפרטית עליו, מתקרבת יותר ויותר לדעת הרמב"ן!

רעיונו של אייזיק אסימוב: כוון ההסטוריה אפשרי, בתנאי שאין פגיעה ביכולת הבחירה החפשית

רוצה אני להביא לתשומת לבכם, שאחד מסופרי המדע הבדיוני המוערכים ביותר, אייזק אסימוב, עסק בנושא ממש דומה, בספרים שהעניקו לו את מעמדו: "סדרת המוסד". שם, מעלה אייזק אסימוב את החשש כי יהא צורך בעתיד ב"כוון מטרתי מושכל" של מהלך ההסטוריה האנושית. הוא מנסה להתמודד עם אתגר זה, ומפתח רעיון, לו הוא קורא בשם: "מדע הפסיכוהיסטוריה". לדעתו, ניתן "לכוון" את מהלך ההיסטוריה האנושית לקראת מטרה רצויה, על ידי יצירת תנאי סביבה מתאימים, לשם השפעה על החלטות חשובות הנעשות ע"י מספר מועט של אנשי מפתח. נקודה מעניינת, לדעתי: למרות שאין אסימוב יוצא מנקודת השקפה תיאולוגית, אלא מבקש ליצור "מודל מדעי מעשי", הוא מגיע לאותן מסקנות: לצורך כוון רצוני יעיל של מהלך ההסטוריה האנושית נחוץ: 1. שהמכוון יהא לא אחד מה"נפשות הפועלות" אלא "חיצוני". 2. שהאנושות **לא תהא מודעת** לכך שהיא מוכוונת ושלא תחוש בפגיעה כלשהי בבחירה החופשית ובעצמאותה המחשבתית והמדינית.

בנוגע לענייננו, אני מניח שהקב"ה לא רק מכוון את מהלך ההיסטוריה של הכלל הן לפי תכנון ארוך טווח והן כתגובה למעשי הכלל, אלא גם, כדעת הרמב"ן, משפיע ומגיב כלפי כל יחיד.

מתוך הספר "אמונה ובטחון" ל"חזון איש"

אצטט מתחילת פרק ב':

טעות נושנת, נתאזרחה בלב רבים, במושג: "בטחון". שם "בטחון" המשמש למידה מהוללה ועיקרית בפי החסידים, נסתובבה במושג: "חובה להאמין – בכל מקרה שפוגש האדם והעמידתו לקראת עתיד בלתי מוכרע ושני דרכים בעתיד, אחת טובה ולא שניה – כי בטח יהיה הטוב", ואם מסתפק, וחושש על היפוך הטוב, הוא מחוסר בטחון. ואין הוראה זו ב"בטחון" נכונה! שכל [עוד] שלא נתברר בנבואה גורל העתיד, אין העתיד מוכרע! כי מי יודע משפטי ה' וגמולותיו??

אבל ענין הבטחון הוא: **"האמונה שאין מקרה בעולם, וכל הנעשה תחת השמש – הכל בהכרזה מאיתו יתברך"**.

החזון איש, כרמב"ן, סובר, שכל סבך המאורעות סביבנו הינו לא רק מתוכנן בשלמותו בקפידה, אלא אף בשליטה מלאה ע"י הבורא. אמנם האדם חייב לפעול ולא לסמוך על הנס, אך יש לו לנקוט בפעולות סבירות בלבד, ובכל היתר – יפשפש במעשיו, ויפנה ליבו לתשובה, תפילה וצדקה, על מנת להעביר את רוע הגזירה.

ראיות מהתנ"ך לנושא ההשגחה הפרטית

מלבד האמור לעיל, ישנם מקראות מפורשים שיש השגחה על כל בני האדם, ושכל מעשיהם מבוקרים: "היוצר יחד ליבם המבין אל כל מעשיהם". "אשר עיניך פקוחות על כל דרכי בני אדם לתת לאיש כדרכיו". "כי עיניו על כל דרכי איש וכל צעדיו יראה".

הייתכן שכר או עונש "שלא על פי המגיע"? ואם כן, מהם הקריטריונים האמיתיים?

בנסותנו להבין איך מנהיג הקב"ה את הכלל והפרט, לא נוכל להתעלם מבעיית "צדיק – ורע לו, רשע – וטוב לו". ידוע, כי עקרונות המוסר האנושי, תקפים גם מצד דין התורה. כמובן מאליה, נניח, כי לעקרונות הצדק, כפי המוסר האנושי האוניברסלי, יש חשיבות גם בעיני הקב"ה. אך היות ואנו רואים, שבחיי היומיום, עקרונות הצדק אינם מיושמים – קיימת שאלה כללית לגבי כל מודל של הנהגת הקב"ה את העולם: האם אדם עשוי לסבול או לקבל שכר בעולם הזה שלא כפי "המגיע" לו??

הרמב"ם ב"מורה נבוכים" חלק שלישי פרק י"ז אומר: "המין אשר נצמד בו השפע השכלי... הוא אשר נתלוותה אליו ההשגחה האלהית, וכולכלו כל מעשיו על דרך השכר והעונש". לדעתו, "אין דבר כזה" – עונש או שכר, אפילו בעולם הזה, שלא על פי המגיע. אלא, שאנו בני האדם, איננו יודעים מספיק את חטאיו וזכויותיו של כל אדם.

לדעתי, בהתבסס על הרמב"ן והחזון איש המובא לעיל – "מי יודע משפטי ה' וגמולותיו", קני המידה לפעולות הקב"ה, שונים במידה ניכרת מקני המידה שלנו, וזכאים הם להיות כך. ייתכן, שבשילוב עם העולם הבא וכדומה, יבואו עקרונות הצדק על סיפוקם. אך בעולם הזה, כללי המשחק הם חמקמקים, ולעולם לא נוכל להיות בטוחים במסקנותינו.

לדוגמא, התורה מציגה בפירוש את הרקע לסבלותיו של אברהם: החלטת הקב"ה שיש צורך לנסותו ולבחנו. ספר איוב מציג בפירוש את הרקע לסבל הנורא של איוב: הצורך להכריע ב"ויכוח אקדמי" בין הקב"ה לבין השטן, עד כמה גדולה יראת האלהים של איוב. סיבה מפתיעה: צרכי הקב"ה!

ישנו מדרש המתאר את משה רבנו הרואה בגדולתו של רבי עקיבא בתורה. הוא מתרעם, לאור כך, על מר גורלו בידי הרומאים, וטוען בפני הקב"ה בתמיהה: "זו – תורה, וזה – שכרה?". תשובת הקב"ה, לפי המדרש: "שתוק! כך עלתה במחשבה לפניי". איננו יכולים להבין את ההגיון שבתשובת הקב"ה אלא אם נפרשה שלקב"ה "מותר" שיהיו קני מידה שונים לגמרי! בכך שאינו מפרט, בודאי דורש המדרש מאיתנו לחשוב בעצמנו מה יכולים היו להיות שיקולי הקב"ה במקרה זה – אולי רוצה הקב"ה להוכיח עד היכן יכולה גדולת נפש האדם להגיע? הקב"ה אינו פוסל את ההתעניינות, אך אינו עונה. האם המדרש מלמדנו שלאדם מותר לנסות להבין, אך לעולם לא יוכל לטעון שיועד לפרש בוודאות את מהלכי הקב"ה?

גם אסונות, כדוגמת השמדת רוב רובו של עם ישראל בידי רומא, וכן השואה, מוכיחים, לדעתי, כי לקב"ה "מותר" שלא להתחשב בכמות הנפגעים, ברצותו להשיג את מטרותיו, מה שיהיו.

במבוא לספרה "עיונים בספר שמות", מעלה נחמה ליבוביץ את הרעיון, כי ייתכן שאחת ממטרות שעבוד בני ישראל לעבדים, טרם היותם לעם עצמאי, ואולי אף המטרה הראשית, היא חינוך מעשי על מנת שהעם ינחיל לאנושות את מושג המנוחה השבועית לעצמאי, לשכיר ואף לעבד. ובמיוחד – שיתחיל לשרש מהאנושות את מוסד העבדות, מוסד אשר היה מאד מקובל ו"טבעי". עיון בדו"ח השליח הרומי ליהודה בימי בית שני, המצוטט בספרה, יוכיח עד כמה היה מוסד העבדות "טבעי" (והיחס לעבדים שונה לחלוטין מהיחס לבני חורין) בקרב האומות. מדבריו: "היהודים... כל המושכלות על חירות האדם זרים להם... מערערים הם על עיקר העיקרים של תרבות המערב: בית עבדים חופשי... צר העולם מהכיל את רומא ואת יהודה גם יחד...". נזכור גם כי אף באמריקה היה מוסד העבדות מקובל ומדיניות הדרום אף נלחמו כדי להשאירו על כנו, וזאת לפני כמאה וארבעים שנה בלבד!

האם המובאות שצינתי מעוררות למחשבה, כי ייתכן שהקב"ה פועל למען "מטרות", הרבה יותר מאשר למען "שכר ועונש"? כאשר למען מטרותיו, "מותר" לקב"ה, לחרוג מעקרונות הצדק האנושי ("שכר ועונש"), הרבה הרבה, מעבר למה ש"מותר" לשליט אנושי?

הרי זה דומה לכך, ששלטון, רשאי לצאת למלחמה משיקולי טובת העם, למרות, שסטטיסטית, ידוע מראש כי אחוז מסוים מהחיילים ייהרגו. כן ניתן לדמות זאת למחקר רפואי הנערך על בעלי חיים: האדם, בהרגישו עליון על יתר בעלי החיים, "מרשה לעצמו" לנהוג בהם שלא על פי "צדק", אלא על פי מטרה, הנחשבת בעיניו כראויה.

אנו רשאים, ואף חייבים, לנסות להבין את מטרות הקב"ה, כדי שנוכל לפעול "נכון". זאת אומרת, כדי שלפעולותינו תהא השפעה אופטימלית. למרות, שאף פעם לא נוכל להיות בטוחים, שאמנם, פיענחנו נכונה את העומד מאחרי המציאות. כמעשה רבן יוחנן בן זכאי: כאשר קיסר רומא שאלו מה בקשתו ותיעשה, לא ביקש להפסיק את המלחמה כדי להציל את ירושלים, אלא ביקש בכיוון אחר: העיר יבנה, וחכמיה. הוא בחן בשכלו והגיע למסקנה, שמשום מה, מכוון הקב"ה את "סבך המאורעות" לקראת חורבן בית המקדש, ומכה רצינית לעם ישראל. לכן, התאים את בקשתו למציאות זו. רבן יוחנן בן זכאי העריך, שרק אם כוונתו לא תהא בסתירה למטרות הקב"ה, יוכל "לרכב על הגל", ו"להזיז עניינים". עם זאת, מובא שכל ימיו התלבט, האמנם הבין נכונה שלא היה סיכוי לירושלים. זו דוגמא לניתוח אמין ב"זמן אמת" של כוונות הקב"ה, תוך ערנות לקושי שבדבר.

האם אסור, או מותר ואולי אף מומלץ – לדון בכך ?

כך רואה אני את צורת החשיבה הנכונה בניתוח דרכי הנהגת הקב"ה את הכלל והפרט - לנסות להבין, ותמיד לבחון את מסקנותינו שוב ושוב. איני חפץ להיכנס כאן לניתוח פרטני מהם מטרותיו של הקב"ה, אלא להמליץ, שלא להירתע מלהיות יצירתיים מאד, ומלחשוב בכוונים לא שגריים, בנסותנו להבין לאשורו את המתרחש בעולמנו, תחת הנהגתו הנסתרת של הקב"ה. על כל אדם, בהיותו יצור חושב, "לקחת אחריות" ולהגיע למסקנותיו הוא, ולא לקבל דברי אחרים ללא עוררין כ"תורה למשה מסיני". הרי התורה קובעת שאם הסנהדרין טעו בדבר שזדונו כרת או מיתה והקהל עשה על פיהם, יש להקריב חטאת מיוחדת. אבל מי הוא זה שיעמיד את הסנהדרין על טעותם, הרי הם דנו, החליטו על פי רוב ובכך לכאורה נסגר הענין? - אלא, ששום דבר אינו טאבו לחשיבה, וכל אדם רשאי לחשוב ולהעלות זאת לפניהם.

אך האם מוטלת עלינו החובה לעיין ולחפש בסבך המאורעות, אחר היד המנחה של הקב"ה, הן בחיי הפרט, והן בחיי הכלל? האם חובה לנסות להבין, למה הביא הקב"ה את השואה? מה רע בהתעלמות? מה רע להמשיך במאבק חיינו, בלי שאלות סקרניות? אוכיח מהרמב"ם, כי בדיוק, העיון בדברים האלו, הינו הדרגה **העליונה**, בה האדם מבטא את עצמו כאדם, כיצור חושב:

מתוך הפרק האחרון ב"מורה נבוכים" לרמב"ם - פרק נ"ד בחלק שלישי:

כבר ביארו הפילוסופים הקדמונים והאחרונים, כי השלמויות המצויות [האפשריות] לאדם, הן ארבעה מינים:

הראשונה, והיא הגרועה שבהן, והיא אשר עליה כלים [משתדלים בכל משאת נפשם] אנשי הארץ, היא שלמות הרכוש...

וזו שלמות, שאין מגע בינה ובין אותו האדם כלל, אלא היא יחס מסוים, כלומר, זה ביתי וזה עבדי והממון הזה ממוני... ולפיכך, אם נעדר אותו היחס, נמצא אותו האדם, שהיה מלך גדול, אין הבדל [עתה], בינו, לבין השפל ביותר בבני אדם... וביארו הפילוסופים, כי השם השתדלותו ודאגתו, לסוג זה של שלמות, אין דאגתו אלא לדמיון מוחלט (לאשליה), ואפילו יתקיים לו אותו הרכוש כל ימי חייו, הרי לא תושג לו בעצמו, שלמות, כלל.

והמין השני, יש לו לעצם האדם, קשר יותר מן הראשון, והוא שלמות הבניה והתכונה, כלומר, שיהא מזג אותו האדם בתכלית האיזון, ואבריו חזקים כראוי.

וגם מין זה, אין לשומו תכלית, לפי שהיא שלמות גופנית. ואינו לאדם מחמת שהוא אדם, אלא מחמת שהוא בעל חי. ומשותף בזה, הגרוע שבבעלי החיים. ואפילו אם יגיע כח האדם אל התכלית והשיא, לא יגיע לכח פרד חזק. והמין הזה, אין בו תועלת גופנית גדולה, אבל תועלת נפשית, היא, נעדרת מן המין הזה.

והמין השלישי, הוא שלמות באדם עצמו יותר מן השני, והיא שלמות המעלות המידותיות, והוא, שיהו מדות אותו האדם בתכלית מעלתן. ורוב המצוות, אינן, אלא, להשגת המין הזה מן השלמות.

וגם מין זה מן השלמות, אינו אלא הצעה לזולתו, ואינו תכלית כשלעצמו... וכאילו השלמות הזו במדותיו, אין עתודתה [מטרתה] אלא לתועלת בני אדם, ונעשה כלי לזולתו! לפי, שאם תניח אחד מבני אדם לבדו, ואין לו עסק עם שום אדם, תמצא שהמעלות המדותיות שבו, כולן אז בטלות ומושבתות, ואין להן צורך, ואין מביאות שלמות באישיותו במאומה. אבל, יהיה צורך לה, ותחזור תועלתה אליו, מבחינת הזולת. [כלומר, השגה מסוימת בתחום זה, נחוצה לאדם, למען יסתדר בחברת אנשים אחרים].

והמין הרביעי, היא השלמות האנושית האמיתית, והיא, השגת... השקפות אמיתיות בענינים האלוהיים, וזו היא התכלית הסופית, והיא המשלימה את האדם שלמות אמיתית, והיא לו לבדו, **והיא המעניקה לו הקיום הנצחי** [לדעת הרמב"ם, רק שלמות זו, מעניקה לנשמה חיי נצח!!!] **ובה, האדם - אדם!**

בהמשך, מוכיח הרמב"ם את רעיונו אודות ארבע שלמויות אלו, מדברי ירמיה הנביא: "כה אמר ה', אל יתהלל חכם בחכמתו [המין השלישי, בעל המידות הנעלות], ואל יתהלל הגיבור בגבורתו [המין השני], ואל יתהלל עשיר בעשרו [המין הראשון], כי, אם בזאת יתהלל המתהלל: השכל וידוע אותי [המין הרביעי]".

אך מהי בדיוק השלמות הרביעית? מהו "השכל וידוע אותי"? מסביר הרמב"ם:

ההתפארות [הראויה], היא בהשגת ה' ובידיעת תאריזו, כלומר מעשיו, כעין מה שבארנו בפסוק: "הודיעני נא את דרכיך". ולא כאשר דימו [אריסטו והפילוסופים], כי השגחתו יתעלה נסתיימה אצל גלגל הירח, ושהארץ וכל אשר בה עזובים, עזב ה' את הארץ, אלא, כמו שבאר [ה'] לנו על ידי אדון החכמים [משה רבנו]: "כי לה' הארץ". אמר, כי השגחתו, היא גם בארץ, כראוי לה.

ומסיים הרמב"ם:

נמצא, כי התכלית אשר הזכיר בפסוק זה, היא, שהוא באר, כי שלמות האדם אשר בה יתפאר באמת, היא, מי שהגיע להשגתו יתעלה ככל יכלתו, **וידע השגחתו על ברואיו בהמצאתם, והנהגתם, היאך היא.**

לדעת הרמב"ם, חקירות שכאלו אינן רק חובה, אלא, זו החכמה הנעלה ביותר! רק חקירות בכוון זה, מבטאות את היותו היצור הנעלה ביותר: אדם! רק קניין חכמה מסוג זה, מזכה את הנשמה בחיי נצח(!), כי, כאמור, רק בחכמה זו, האדם – אדם. כמובן, שעליו למלא את ייעודו המיוחד לו בעולם, וגם לתרום לסביבתו, אך מעל לכל, עליו למצות את מלוא פוטנציאל המחשבה שלו, כאדם, כפאר הבריאה. ייתכן, שיש חשיבות מיוחדת לכך, שברעיון זה בחר הרמב"ם לסיים את ספרו, אותו כתב לתלמידו האהוב (כמצוין בפתחה לספר).

המותר לנו לפתח רעיונות עצמאיים בנושא?

בפרק י"ז בחלק שלישי של "מורה נבוכים", אומר הרמב"ם, שאת רוב התיאוריה בנושא ההשגחה, לא ניתן לפתח על סמך הוכחות מהמקורות! לכן, העיקר, שהתיאוריה תהא לוגית וקונסיסטנטית: "אבל דעתי אני ביסוד הזה, כלומר ההשגחה האלוקית... איני נסמך בדעה זו... למה שהביאתני אליו ההוכחה, אלא נסמך אני בה, למה שנתבאר לי שהוא כוונת ספרי ה' וספרי נביאינו, והשקפה זו אשר אני סובר, [היא] מעטת הזריות מן ההשקפות שקדמו, וקרובה יותר אל השיקול השכלי".

הרמב"ם אינו כופה את דעתו, אלא מציגה לשיקולו הלוגי של הקורא. בפסקה הקודמת ראינו שהרמב"ם ממליץ לחקור את הנושא. המסקנה העולה, היא, שכל אחד רשאי לבחון את הדברים, ולנסות להגיע למסקנותיו. ואולי, עצם החשיבה בנושא, כבר תועיל לאדם העוסק בכך?

דוגמאות מהחיים

איני מנסה להוכיח, אלא להראות, איך התבוננות במקרים ובהיסטוריה, עשויה לעורר תהיות ומחשבה בנושא:

דוגמא א – הצטרפות חוסיין מלך ירדן אל מצרים וסוריה במלחמת ששת הימים: מצרים סגרה את מיצרי טיראן. חוסיין התעבר על ריב לא לו. התנ"ך אומר "לב מלכים ושרים ביד ה'", זאת אומרת שהחלטותיהם, היות ונוגעות לציבור רחב ולא רק להם עצמם, עשויות להיות מושפעות מרצון ה'. ההיתה כאן התערבות?

דוגמא ב – השואה. נבחן את התוצאות: ברור שהמדינה לא היתה קמה באישור האומות בשנת 1948 עם כ-600,000 יהודים בלבד, אילולא השואה. יהודים שהשכילו לעלות לארץ לפני כן, לא נפגעו. זכר השואה משפיע, עד היום, הן על יחס אומות העולם לעם ישראל בארצו, והן בכוון עידוד עליית יהודים לארץ. בין אם היתה השואה גם עונש על הסירוב לעלות (בדומה לעונש על חטא המרגלים) ובין אם לא, ודאי שהשואה עזרה לקדם את מטרת הקמת המדינה ובתאריך הנדרש. אז כנראה, "מקרה" לא היה כאן.

דוגמא ג – השמדת 90% מעם ישראל ע"י רומא במהלך מרידות ישראל ברומיים, דיכוי העם בארצו והגליית רובו. גם כאן, נבחן את התוצאות מתוך פרספקטיבה של זמן: נמצא שפריחת התורה שבעל פה, התרחשה דוקא בגלל התנאים הקשים מאד, אליהם טולטל העם. גם פיזור העם בגולה שרת מספר מטרות, וביניהן: גרם להצבת אתגר התנהגותי, מוסרי ומחשבתי לאומות, שעד אז היו עובדי אלילים. לדוגמא: הרעיון של יום מנוחה שבועי. יתר האומות לעגו לבזבז שביעית מהחיים, אך לאחר זמן אימצו זאת. גם כאן הושגה מטרה. אז בין אם היתה מחשבה על עונש או לא, הייתכן שהקב"ה רצה "לטלטל" את העם מתחת גפנו ותאנתו כדי שהמטרות שלעיל תושגנה? ודוגמאות מחיי הפרט – קורה שאדם מפוטר, לדאבונו, אך אחרי כן מתברר לו, שעצם הפיטורין או מועדם, גרמו לשיפור בהמשך חייו ואולי אף תעסוקתו נשתפרה. תהליך הנראה בשעתו כ"עונש" מתברר לבסוף כתהליך מיטיב. ההיה כאן תכנון?

ולפי הרמב"ן האומר שאין כלל "מקרה", יוצא שניתן להתבונן ולחפש תובנה, אף במקרים הפעוטים של חיי היומיום!!

יש מקרים טובים, יש גם מקרים רעים, לא עלינו. אני מבקש, ללמוד מהמקרים ש"אין תוכם כבר",

מהמקרים, שתוצאותיהם הבלתי צפויות הפתיעו אותנו, ומצירופי מקרים לאורך קטע זמן קצר או ארוך, הנראים כאילו על פי תכנית. אני מבקש לשקול, האם ראוי להשקיע זמן מחשבה, בנסיון להבין, מה קורה סביבנו.

חופש הפעולה והיצירה לאדם – בבחירתו החופשית, באמנות ובמדע

עולה מאליה השאלה: אז האם אין לאדם השפעה כלל על מהלך העניינים? האם מהלך חיי האנושות מתוכנן מראש לפרטיו? האם "המשחק מכור"? או, שהקב"ה נתן לאדם, לא רק יכולת "משחק" בבחירה חפשית, אלא גם "שיניים" – יכולת ממש להשפיע על העתיד? ולגבי רוב מעשי ויצירות האדם: הן מעשי יום יום, והן פרוייקטים של הכלל והפרט, כדוגמת התפתחות המדע, המהפכה התעשייתית, מהפכת התקשורת, תורת היחסות, מדעי הגרעין, החלל, המצאת המחשב, האינטרנט, תורת ההצפנה, מדעי החברה וכדומה: האם ההשקפה היהודית מחייבת באופן אינהרנטי ידיעה ו/או תכנון מראש ע"י הקב"ה? וננסה אף לפתוח "תיבת פנדורה": אולי הקב"ה מתכנן את העתיד בקווים כלליים בלבד, ואינו טורח "לדעת" את העתיד לפרטיו? אולי נתן הקב"ה לאדם, אף את היכולת **לחדש** דברים, **מבלי** תכנון וידיעה מראש של הקב"ה? האם הקב"ה תכנן/ידע המצאות שהמציא האדם, כדוגמת המחשב, רשת האינטרנט וכדומה, או שהקב"ה לא ידע עליהם מראש?

חופש הפעולה לאדם, והשפעתו בבחירתו החופשית

לגבי קידום מטרות ה', בלא לפגוע בעקרון ה"בחירה החופשית": ראינו, שכל המעורבים בירידת בית יעקב למצרים, פעלו תוך בחירה חופשית מלאה. אלא, שה' שיחק בהם, "ארג" גם את מעשיהם הם שנעשו מבחירה חופשית, לתוך סבך המאורעות, ויצר "מעשה מרכבה" מושלם. אנו רואים, שמטרות המתוכננות ע"י הקב"ה, יקרו בין כה וכה, תוך תימרון בני אדם באמצעות מקרים, במידת הצורך.

לגבי עשיית טוב או רע ע"י האדם: לגבי עצמו, יש לאדם כנראה בחירה חופשית לעשות טוב או רע, כשהקב"ה, אף אינו יודע מראש, מה יבחר האדם. כבלעם, שהקב"ה איפשר לו ללכת, וכמאמר חז"ל (קידושין כ"ט עמוד ב): "עד עשרים שנה יושב הקב"ה, ומצפה לאדם מתי ישא אשה. כיון שהגיע כ' ולא נשא, אומר: תיפח עצמותיו". לגבי מה שמשפיע על אחרים – תלוי ברצון ה'. פרעה שיעבד את בני ישראל, מרצונו החופשי. נבוכדנצר מלך בבל החריב את בית המקדש הראשון, מרצונו החופשי. היטלר פעל מרצונו החופשי. בכל המקרים הדומים לכך, הקב"ה משגיח על הנעשה, וללא "אישור", לא היה חפצם עולה בידם, מפאת משהו שהיה נראה "טבעי". כשם שראובן ויהודה מנעו את הריגת יוסף ע"י שמעון ולוי. כשם שעצת חושי הועדפה על פני עצת אחיתופל. כשם שמפלה בלתי צפויה של גרמניה במלחמת העולם השנייה בקרב אל עלמיין, מנעה מהם לכבוש את ארץ ישראל. כשם שצבאות ערב נעצרו במקומם במלחמת יום כיפור.

לגבי השפעת עשיית טוב או רע על מהלך המאורעות: הרבה פעמים אמרה התורה, ואמרו הנביאים, שאם יחטאו ישראל, יגלו מעל אדמתם. ואם יעשו תשובה, אז גם אם חטאו קודם, ייסלח להם. ובתנ"ך, מתוארים אמנם הרבה מקרים של גזירות שהתממשו, או בוטלו, בהתאם לעקרון הנ"ל. זאת אומרת, שהקב"ה מארגן את המאורעות (למשל, אם אשור או בבל יעלו ויכבשו את ירושלים, או ייסוגו, או ייכשלו וכד'), לא רק בהתאם למטרות עתידיות הידועות רק לו, אלא מבצע שינויים, בהתאם למעשים עכשוויים של הפרט והכלל. דוגמאות נוספות: אי החרבת נינוה. הכרת התודה של הקב"ה לפינחס על מעשה הקנאה שלו בהריגתו את זמרי והמדיינית. ניסוח הדברים מוכיח, שהן חטא ישראל בבעל פעור, והן מעשה פנחס, לא היו צפויים מראש ע"י הקב"ה. לכן מדבר הקב"ה בסגנון בולט של "אסירות תודה" לפינחס, על שמנע את השמדת עם ישראל במגפה.

עקרון הבחירה החופשית וחופש הפעולה לאדם, ואף ליחיד, הינו כה עמוק, עד שרק במקרים נדירים יכין הקב"ה אלטרנטיבה למקרה שישגה "האדם שהקב"ה נתן בידיו את המפתח" – וכל העם יסבול. מרדכי אמנם סבר שאם אסתר תתעכב, יביא הקב"ה הצלה ממקום אחר – אך שם עמד על הפרק גורלו של כל עם ישראל כולו. על חטא עכן, נחל העם מפלה במלחמת העי. שאול שנדחה ממלכותו, נפל בקרב מול פלשתים עם הרבה מהעם. כשכרת אחאב ברית למלך ארם אשר נפל בידיו, נגזרה מפלה על עם ישראל. במלכים ב' י"ג מעניק הנביא אלישע טרם מותו, "מתנה" למלך ישראל: לירות חיצים כסמל לנצחונות עתידיים על ארם. משירה המלך שלש פעמים בלבד, אמר הנביא כי רק שלש פעמים ינצח את ארם, אך לא ישמידם לגמרי. בירמיה ל"ח, ממש לפני החורבן, מבקש המלך צדקיהו עצה, והנביא מודיעו כי אם יסגיר עצמו למלך בבל יישאר בחיים, וירושלים והמקדש לא יישרפו. המלך ירא מהעם ואינו שומע בקול הנביא. הסוף ידוע. גם רבן יוחנן בן זכאי, אילו סבר שאם ישגה יעניק הקב"ה "מועד ב", היה מבקש מקיסר רומי את הבקשה המקסימלית – להפסיק את המצור על ירושלים.

חופש היצירה והשפעת האדם בספרות, באומנות, במדע ובטכנולוגיה

על בסיס חקירותינו עד כאן, ננסה להתמודד מעט גם עם שאלה זו, של חופש היצירה לאדם: הרמב"ם במורה נבוכים חלק שלישי פרק י"ז, אומר, על דעתו כי בעלי החיים נעזבים אל המקרה המוחלט: "איני סובר שהוא יתעלה נעלם ממנו דבר, או שאני מייחס לו אי יכולת, אלא אני בדעה כי ההשגחה נספחת לשכל... והרי כל מי שנצמד בו משהו מאותו השפע, כפי ערך מה שהגיע לו מן השכל, יגיע לו מן ההשגחה". אם כן, לדעת הרמב"ם, אין חסרון, אם אין הקב"ה יודע דבר, שבוחר הוא שלא לדעתו.

ובאמצע אותו פרק: "יסוד תורת משה... שהאדם בעל יכולת מוחלטת, כלומר, **שיש בטבעו ובבחינתו וחפצו לעשות, כל מה שביד האדם לעשות**, בלי שיברא לו שום דבר מחודש כלל" [כלומר שהמגבלה היחידה, היא, שמאז ששת ימי בראשית, אין הקב"ה בורא דברים חדשים]. אז לפי רעיון זה – האם הקב"ה ידע, או לא ידע, בעת בריאת העולם, שניתן להמציא

מחשב, למשל? אם לא היתה ידיעה מראש, האם, החל משלב מסוים, התערב הקב"ה בארגון המקרים, כך שתתאפשר ותבוצע המצאת המחשב? או שהמחשב הומצא לכל אורך הדרך ללא התערבות הקב"ה? ומה עם רעיונות אחרים?

ניסיתי להראות שיצירות ופעולות הכלולות במטרות הקב"ה – תיעשינה. אם רק אחד נבחר ע"י הקב"ה לעשות – הוא יעשה אם מרצונו ואם "בעל כרחו", על ידי מקרים (כיוסף, כפרעה וכנביא יונה), ואם יש אלטרנטיבות, ייתכן שאחרים יעשו זאת, אך הדבר ייעשה, ובגבולות הזמן הנדרש. האם ייתכן, שיש יצירות שאינן כלולות במטרות נוכחיות של הקב"ה, ולגביהן, יש חופש יצירה מוחלט לאדם? האם ייתכן שהמצאות המאה הנוכחית היו כאלה? האם ייתכן גם שלאחר שתיווצרנה, "יבנה" הקב"ה יעדים חדשים בהסתמך עליהן?

נראה לי שרבי רפאל ברדוגו המרחיב את רעיונו של הרמב"ם על חופש היצירה והבחירה לאדם, מתכוון גם לנושא זה! מציטוטי החד משמעיים (ראה לעיל) משתמע לדעתי בביורור שהעתיד האפשרי התלוי בבחירת האדם ואינו ידוע מראש, כולל לא רק בחירת רע או טוב, ולא רק כל העתידות הנגזרים מכך, אלא **שכל פרטי העתיד שאין הקב"ה מחייבם מראש, הם אפשריים, וזה כולל את כל יצירות האנושות, כאמנות, ספרות, מדע, נושאים חברתיים**

וכדומה!

ננסה עוד לחקור נושא עדין זה: מילא, האומנות והספרות, שהינן פרי מוחו וגופו של אדם מסוים. אך המדע והטכנולוגיה הינם פריטי ידע טהור שהינו תוצאת תהליכי לימוד ומחקר אוטונומיים, אשר לכאורה אינם תוצרים דוקא של אדם מסוים. אם יכולת הלימוד והיקף הידע של הקב"ה הם אינסופיים, האם יכולת זו מחייבת שיידע את כל המדע והטכנולוגיה מראש? ואולי לא? כי עדיין תלוי הדבר **בהמצאת כווני חשיבה** שעד אשר לא תלך בכוונם, לא תגיע אל סוף דרכם, וזה חידוש מוחו של האדם המדען המסוים, בעת אשר המציא את כוון החשיבה אשר הביא לתוצאות? ואם כן ייתכן בהחלט כי אין זה חסרון בקב"ה אם בחר שלא לדעת זאת מראש? כי אין אלו דברים שהידיעה בהם מוכרחת למי שדעה בו, כהגיון בסיסי וכחשבון בסיסי?

ועוד, שהרי אילו כל המדע ידוע מראש, חוזרת קושיית רבי רפאל ברדוגו: "חס ושלום נברא העולם לריק?!". האם לא יותר הגיוני לומר שהקב"ה ברא את האדם על מנת שיחדש, מאשר לומר שהאדם נברא על מנת שיגלה את הידוע מכבר? אולי כשם שהתורה נמסרה לאדם, על מנת שימשיך לפתחה מכאן ואילך, כך נמסרה גם הבריאה לאדם? וכמו בתורה, כך במחקר המדעי, האם שייך לומר כי נפש האדם היא כשלוחה של הקב"ה, לחקור ולפתח את הבריאה, שכן כך ציווה לה? ונקודה למחשבה: אם נפנים הן את דברי הרמב"ם כי האדם נוצר על מנת שיחדש כל מה שבידו לעשות, והן את דעת רבי רפאל ברדוגו כי אין ידיעה מראש מה יחדש האדם – בודאי נסיק כי "השמים אינם הגבול" לחידושי האדם! – אך האם באמת מסוגלים אנו לתפוס את מלוא משמעות הכח, הטמון במתנה זו של הקב"ה?? הרי לפני אלף שנה, לא היה אף אדם מסוגל להעלות בדעתו את מצב הטכנולוגיה הנוכחי. אם כן ייתכן בהחלט שגם אנו כיום, איננו מסוגלים לתפוס את אשר יהא בידינו לעשות בעתיד!!

הערה: אם הקב"ה ברא עוד עולמות, האם שייך לומר שבכולם תקפה אותה הלוגיקה?

הצעה למחשבה

הרמב"ם בסוף "מורה נבוכים", מזכיר את בקשת משה: "הודיעני נא את דרכיך" – איך הקב"ה מנהיג את הכלל והפרט. היענות הקב"ה, היתה השיא אליו הביא הקב"ה את משה, כאמרו: "כי מצאת חן בעיניי, ואדעך בשם". אך הקב"ה מוצא לנכון, לציין מגבלה: "וראית את אחורי, ופניי לא ייראו" – ללמדנו, כי עלינו להיות ענוים: הנהגת ה' את העולם, היא יצירתית מאד, ולכן בדרך כלל, קשה לדמות בעת ההתרחשויות עצמן, מהי באמת המטרה של סבך המקרים, ממאורעות חשובים הנוגעים לכלל ועד ל"פכים קטנים" הנוגעים לפרט. דרושה פרספקטיבה של זמן. אך לאחר שנודעות התוצאות העלולות להיות מפתיעות, ניתן, לנסות להקיש מתוכן, על מטרת ההתרחשויות, ומדוע בחר הקב"ה בדרך זו ולא באחרת. עדיין, אין האדם יכול להיות בטוח שמסקנתו נכונה, אך חייב הוא לנסות להבין, ולבדוק את עצמו מדי פעם.

כשנבחן את סבך המאורעות בחיי הפרט והכלל, ונחפש אחר הגיון המפעילם, הגיון חכם מאד, היכול להתפרש הן על תקופה קצרה מאד והן על תקופה ארוכה מאד, נוכל להיות מופתעים. נוכל להיעזר בסיפורי התנ"ך, ובהיסטוריה הכללית והפרטית, על מנת להקיש מדוגמאות העבר. לפי הרמב"ם, כל הקורה סביבנו מתוכנן בקפידה, דברים קטנים כדברים גדולים. רואה אני כאתגר לנסות להרים את הראש תוך מאבק החיים, להתבונן סביב, לחשוב, לתור אחר השגחה פרטית וכללית תמידית ובלתי פוסקת, ולתועלתנו – לנסות לבחון ולהבין. ונקודה נוספת למחשבה: אם הקב"ה טורח ומארגן את הסובב כל אחד מאיתנו, ייתכן ויש במה שקורה עמנו, לא רק כוונה לנווט אותנו כיצורים פסיביים, אלא, כמקרי דוד ומרדכי, אף תקשורת ומסר אלינו על מנת שנפעל, בדברים קטנים כגדולים!

דברי תודה

אסיים בשבח אכסניה: תודה לחברת NDS על תרומתה לעובדיה ולחברה בכללה, ע"י הענקת במה מכובדת זו, בה השתדלתי לתרום מעצמי זה שלשה רגלים. אני מפרה אתכם בזאת גם למאמרו של רפי נוה בגליון הקודם, המעלה שאלות יפות ברוח אנטי-דטרמיניסטית.

מיכאל לאב (להתייחסות – 054-7718425 או 02-5894581 mlev@ndsisrael.com)
מיכאל לאב הוא בוגר ישיבת היישוב החדש בתל אביב משנת 68 והמשיך בישיבת "בית התלמוד" בירושלים.

סיים לימודי הנדסת חשמל בטכניון במסגרת העתודה האקדמית.

שרת בחיל הים בנושאי מכ"ם, סונאר והדרכה מקורית של מערכות מתוחכמות. עבד במפעל תע"א אלתי"א באשדוד בתוכנות real time, בתדיראן תקשורת בפ"ת בפיתוח כלי תוכנה למתכנתים וב אי.סי.אי בפ"ת בתוכנת תקשורת.

עובד ב NDS מאז 2001. מתעניין במחשבת ישראל וביחסי אנוש ומלמד דף יומי.